

Emigrációk a Monarchia ellen 1914-1918

A népszövetség és a kisebbségek

POLÁNYI IMRE

Amikor az első világháborúról, a Monarchia felbomlásáról és Közép-Európa átalakulásáról és következményeiről esik szó, legfeljebb – esetleg – egy mondatban említetik meg az emigrációk tevékenysége. Azon nemzetek-nemzetiségek képviselőinek külföldi, vagyis az ellenséges országokban (különösen Franciaországban és Angliában, de az USA-ban, Orosz- és Olaszországban is) végzett politikai tevékenységéről van szó, akik a Monarchia ún. elnyomott nemzeteit, nemzeti kisebbségeit – csehek, horvátok, szlovének, lengyelek, majd szerbek, románok – képviselték.

Ahogy kialakulóban volt, illetve kialakult a két hatalmi csoportosulás, az Antant-, illetve a Központi Hatalmak tömbje, természetes volt az ellenség meggyengítésére irányuló törekvés. Ennek egyik eszköze, lehetősége a Monarchia-beli nemzeti-nemzetiségi ellentétek kihasználása volt. E tevékenységnek számtalan nyílt és burkolt módja ismeretes: az öntudatos sajtó titkos anyagi támogatásától, egyetemi ösztöndíjakon keresztül a nyílt, főként sajtóppolémiáig (pl. B. Björnson, Seton Watson). A cél nyilvánvaló volt: a Monarchia belső stabilitásának gyengítése, különösen a háború kitörése után. Természetesen nem zárjuk ki néhányuk hátsó gondolat nélküli humánus szándékát egyes súlyos konfliktusok (élesd, Csernova) vagy nemzetiségi perek esetében, de a háború kitörésétől e motívum eltűnik.

Amikor e vonatkozásban a Monarchiát említjük, a támadások – bírálatok – nem egyformán érintik a két országrészt. Ausztria (az Osztrák Császárság) nemzeti összetétele is tarka volt (a többmillió cseh, lengyel, ukrán mellett szlovének, olaszok stb. lakták) akár csak Magyarországé (horvátok, szlovákok, románok, rutének, szerbek, németek).

németek	9170000	35,2%
csehek	5955000	22,9%
lengyelek	4252000	16,3%
ukrán (rutén)	3382000	13,0%
szlovén	1193000	4,5%
olasz	727000	2,7%
szerb-horvát	711000	2,7%
román	231000	0,8%
	25621000	

Ausztria nemzetiségi összetétele az 1900. évi népszámlálás szerint:

(A galíciai lengyelek és ukránok nélkül is csupán 48,7% volt a németek aránya, a cseheké 32,4%.) Magyarország nemzetiségi összetétele ismert. Az ausztriaihoz hasonló decentralizált tartományi státusszal csak a horvátok rendelkeztek.

Tény tehát, hogy a Monarchia nemzetiségi viszonyai tág lehetőséget kínáltak mindenfajta „beavatkozásra”; ezen kívül alkalmas volt a nyugat-erőpai közvélemény befolyásolására. A századforduló évtizedei alatt kezdett megváltozni az eddig pozitív magyarságkép, többek között a fenti összetételből adódó problémákat, illetve anomáliákat kiaknázó propaganda következtében is.

Vitathatatlan, kedvezőbb volt az osztrák részen élők helyzete, elsősorban nagy lélekszámuk, történelmi múltjuk, gazdasági súlyuk, s a tartományi rendszer következtében.

Az emigrációk háború alatti tevékenységéről szólva három csoportot kell megemlíteni: a monarhiabeli dél-szlávok, a románok és a csehek emigrációját. (A lengyelek emigrációja más problémakört jelent, márt három birodalom között lévő felosztva, sokágú-sokirányú a tevékenységük, s elsősorban nem a Monarchia ellen irányult.)

A románok

Az „igazi” emigrációról csak a román vereség-fegyverszünet után beszélhetünk. Azonban létezett egy szervezet, amely a lényegét tekintve ugyanazt a munkát végezte, s ugyanolyan eredménnyel: az 1891-ben alakult „Liga pentru unitates cultura a romanilor”, liga a románok kulturális egyesítéséért, illetve ténylegesen az összes románok egyesítéséért, vagyis Nagyromániáért, Nicolas Iorga egyértelműen fogalmazott 1911-ben: „A Liga (...) előkészíti a talajt, és amikor az megvan, akkor visszalép, és átengedi a helyét a hadseregnek. Mikor e kérdésben határozhatni fog a román állam, akkor katonái át fogják lépni a hatást (...) addig az államnak hallgatnia kell.” Fontos szerepet játszottak az Erdélyből Romániába „emigrált” (menekült) román személyiségek: Eugen Brote, A.C. Popovici, Octavian Goga, Vasile Lucaciu, Ioan Slavici. Romániában lelkes és aktív közreműködői voltak Iorga mellett A. D. Xenopol történész, Stroe Antonescu – későbbi külügyminiszter; vezető politikusok ugyan tartózkodtak a nyílt szerepléstől, de nem hagytak kétséget afelől, hogy támogatják a Liga törekvéseit, s ehhez közvetlen családtagjaik révén a nevüket is adják (az Ionescu, Bratianu, Sturdza családok).

A Liga a külföldön élő – vagy egyetemre járó – románok révén Európa számos országában és városában alapított szervezeteket és végezte Monarchia-, illetve mindenekelőtt magyarellenes propagandáját. A célszerűség szerint a két országban viszonylag könnyen érték el sikereket. Franciaországban a latin népek – nyelvi, származásbeli – rokonságának hangsúlyozásával; Olaszországban az azonos származás még nagyobb szerepet kapott („Róma a mi anyánk”); itt több azonos érdek hangsúlyozása is megfigyelhető: – a Cuza fejedelem és Cavour közti párhuzam kiemelése a román fejedelemségek, illetve Olaszország egyesítésének „hasonlósága”, az olasz kisebbség „elnyomása” a Monarchiában, a külpolitikai egymásutaltság stb., természetesen összekapcsolva a németek és a magyarok elleni kirohánásokkal, amelyek főként a franciák körében váltottak ki kedvező visszhangot. De Angliában, sőt Németországban, Ausztriában és Csehországban sem voltak sikertelenek.

Mindez a vágyálom az 1916-os Bukaresti Egyezményben realizálódott: a háborúba lépés fejében Romániának ígérték Erdélyt és a Partiumot, Dél Dobrudzsát és a Bánátot. A román verséget, a fegyverszünetet követően a román politikusok – közel kétszázán – Take Ionescu miniszterelnök-helyettes (később külügyminiszter) vezetésével Franciaországba távoztak és – a már Párizsban lévőkkel – Ionescu elnökletével megalakították a Román Egység Nemzeti Tanácsát. Ez az emigrációs Tanács rendkívüli erőfeszítéseket tett a bukaresti egyezmény elfogadtatása érdekében, amelyet a románok a különféle megkötésével megszegték, így az elvileg érvénytelenné vált, Wilson pedig nem akart elismerni semmilyen titkos egyezményt. Odahaza Bratianu „oldotta meg” a helyzetet: Bulgária (IX. 29.), Törökország (X.30.) és a Monarchia fegyverletétele (Pádua, XI.3.) után, egy nappal a német kapituláció előtt Románia újra hadba lépett, s november 10-én, a visszavonuló német seregek nyomában megindult Erdély elfoglalására. A november 13-i belgrádi fegyverszüneti egyezmény idején a román seregek már Erdélyben voltak.

A délszlávok

A déli szlávok jelentős számban éltek a két országrészben: mintegy 3 millió a horvátok, 1,2 millió a szlovének, 1,1 millió a szerbek száma. Rajtuk kívül ott volt a Balkánon füg-

getlen államként Szerbia és Crno Gora. (Bulgária mint szintén szláv állam, a „délszláv” fogalmon kívül került, nem vonták be a nagy délszláv egységbe; nyilvánvalóan a szerb-bolgár, többször háborúhoz vezető hatalmi vetélkedés miatt.)

A délszláv népek egyesítésére már a 19. században születtek elképzelések, elsősorban a szerbek és a horvátok körében, természetesen a saját nemzeteik hegemoniájával (Illirizmus, Nagyszerbia stb.).

A horvát és a szlovén nemzeti mozgalmak hosszú ideig nem tűzték ki célul az elszakadást a Monarchiától, hanem elsősorban széleskörű autonómiát kívántak a Habsburg Birodalmon belül; a Monarchián belül kívánták a délszláv egységet, akár trializmus formájában, akár Dunai Konföderáció létesítésével. Ez utóbbiban a Horvát Parasztpárt alapítói – Ante Radic és Stjepan Radić – szerint három szláv állam lenne: Csehország (+Morvaország és Szilézia), Horvátország (+Szlovénia, Fiume, Muraköz) és Galicia. Radicék ellenezték az összefogást a szerbekkel, tartván az ortodoxia túlsúlyától a katolicizmussal szemben.

A világháború kitörésekor Seton-Watson a következőket írta (1914. augusztus 6-án): „Mostantól fogva elkerülhetetlen a nagyszerb állam, és ezt nekünk kell létrehozni... Dalmáciának, Boszniának, Horvátországnak egyesülnie kell Szerbiával, a horvát országgyűlés megtartásával...” December 7-én a szerb szkupstina Niš-ben tartott ülésén megfogalmazta és deklarálta háborús célját: a délszláv népek egy közös államban való egyesítését.

A Monarchia-beli délszláv emigráns politikusok tevékenysége a háborúkirobbanását követő hónapokban megindult, főként az Amerikában élő kivándoroltakra támaszkodva. 1914. decemberében Ante Trumbić (délmáciai horvát) vezetésével Rómában megalakult a Horvát Bizottság, amely 1915. januárjában „horvát légiót” szervez. Londonban Frantisek Supilo tevékenykedett, ő a független Horvátország híve volt. De mások – a boszniai Stojanovic, a szlovén Goricar és Hinkovic, sőt az olyan elismert művész is, mint Mestrovic is fontos szerepet játszottak ebben az időben.

Az olaszokkal kötött 1915-ös ún. londoni egyezmény, amely a háborúba lépés fejében Isztriát, Triesztet, Dalmáciát az olaszoknak ígérte, óriási elkeseredést és felháborodást keltett délszláv körökben. E területek „egyesítése” minden délszláv elképzelésben szerepelt.

1915 végén egyesültek az emigrációk és Londonban létrehozták a Jugoszláv Bizottságot (Ante Trumbic elnökletével), amely kétirányú tevékenységet folytatott: támadták-bírálták a londoni egyezményt, s állást foglaltak a délszláv állam létrehozása mellett – a Monarchia-beli területek egyesítése Szerbiával és Montenegróval. Ezt az elképzelést, amely a föderatív Jugoszláviát jelentette volna, nem fogadta el a szerb kormány, illetve Pasic miniszterelnök: ő változatlanul Nagyszerbiát kívánta megteremteni. A Bizottság memorandumokkal ostromolta az antantkormányokat, saját újságai (Bulletin Jugoslav, La Serbie, Glas Crnogorca) és az olasz, francia és angol sajtóban széleskörű propagandát fejtettek ki, s számos politikai tényezőt nyertek meg ügyüknek. 1916-ra egy 18 000 fős hadosztályt is létrehoztak, zömében szerb, kevesebb horvát és szlovén hadifogolyból, s a bolgárok ellen vetették be őket.

Az antanthatalmak támogatták – fenntartásokkal -a délszlávok egyesülését, bár annak nyílt diplomáciai-politikai elismerését csak később deklarálták. A különböző délszláv irányzatok megegyezését az 1917-es év hozta. Pasic miniszterelnök az orosz februári forradalom után, attól tartva, hogy Szerbia legfőbb patrónusa, Oroszország kidől a sorból, kezdeményezte a szerb kormány és a Jugoszláv Bizottság tárgyalásait. A Korfu szigetén történt tárgyalás eredményét nyilatkozatban tették közzé, melyben hangsúlyozták: „..... három nevű népünk vér szerint, beszélt és írott nyelv szerint, egységes érzelmei szerint, az általa lakott területek kontinuitása... és nemzeti létének közös életérdekei szerint... egy és ugyanazon nép.”

A megegyezés szerint e Szerb-Horvát-Szlovén Királyság föderatív berendezkedésű lenne. Mindhárom nyelv és mindhárom vallás a Királyság egész területén egyenjogú; mindkét abécé használható. A Királyság területe: mindaz, ahol e „három nevű nép” összefüggő tömegben él. (Vagyis a Monarchia valamennyi ún. délszláv területe: Horvátország, Szlovénia, Dalmácia, Isztria, Bosznia-Heregovina, Vajdaság; valamint Crna Gora

és Macedónia.) Az Adriai-tenger mindegyikük számára szabadon hajózható. Végül az alkotmány megalkotásának körülményeit szabályozták. A Párizsban működő Crna Gora-i Egyesülési Bizottság még márciusban kimondta egyesülését Szerbiával, majd elfogadta a korfui nyilatkozatot is. 1918 áprilisában tartották kongresszusukat a „Monarchia elnyomott népe” („antant-barát nemezeti”), s közös nyilatkozatban tették közzé „alapelveiket”. Ezek a következők voltak: teljes politikai és gazdasági szabadság; a Monarchia a német uralom eszköze; közös harc a közös elnyomók ellen a teljes nemzeti szabadságig. A nyilatkozatot olasz, lengyel, román, csehszlovák és jugoszláv emigráns politikusok írták alá.

A hazai horvát és szlován politika csak lassan közeledett ezen állásponthez. A horvát sabor (országgyűlés) 1915-ben a Monarchián belül létrehozandó délszláv államról nyilatkozott, amit 1917 márciusában is megismételt. Az 1917 májusában Bécsbe összehívott Birodalmi Gyűlés délszláv képviselői megalakították a Jugoszláv Klubot. Deklarációjuk a Habsburg-birodalmon belüli Jugoszlávia mellett foglaltak állást (Ezt csupán a vajdasági szerbek utasították el).

Az események azonban felgyorsultak és változtak. Monarchiaszerte megélnékültek a nemzeti mozgalmak, s mindinkább az önállósulás felé tolódtak. 1918. augusztus 16-án meglakult Ljubljánában a Szlovén Nemzeti Tanács, Szarajevóban a Bosznia-Hercegovinai Nemzeti Tanács, október 5-én Zágrábban a Horvát-Szlovén-Szerb (=Zágrábi) Nemzeti Tanács, amely 19-én bejelentette, hogy átveszi a politikai irányítást és a végrehajtó hatalmat. Október 29-én a horvát sabor szakított Magyarországgal és elismerte a Zágrábi Nemzeti Tanácsot legfőbb államhatalmi szervként, külföldi képviselőjeként pedig az emigráns Délszláv Bizottságot.

Végül: a szerb kormány, az emigráns Délszláv Bizottság és a Zágrábi Nemzeti Tanács november 6-9-én meegyezett Genfben a Szerb-Horvát-Szlován Királyság létrehozásában; az antant nyomására Pasic elképzelése szerint.

A cseh-szlovák emigráció

Ha a csehszlovák emigrációra gondolunk, három nevet emelünk ki: T.G. Masarykét és Eduard Benesét, esetleg M. R. Stefánikét, mint akik kiemelkedő szerepet játszottak. De sok más, kétségtelenül tehetséges és jó összeköttetésekkel rendelkező korábbi vagy új emigráns gyűlt e három ember köré. Természetesen voltak közöttük is ellentétek (pl. az államforma, a belső berendezkedés tekintetében), de két dolog összefogta őket:

- a németellenesség, Monarchia-ellenesség;
- a függetlenség követelése.

E jól szervezett és pontos munkamegosztással dolgozó, kiterjedt hálózatnak a motorja Benes egyetemi magántanár, de szellemi irányítója és összefogója az akkor hatvanegy éves Masaryk volt, aki az antant, valamint az USA tudományos és politikai körei előtt nemcsak ismert, de már elismert személyiség volt akkor, amikor 1914 végén emigrált.

Azon tényezők közül, amelyek Masaryk tekintélyét – külföldön – megalapozták, illetve megteremtették, hármat emelünk ki:

Egyik az ún. Hanka-féle kéziratok hamis voltának leleplezésében játszott szerepe. Ezek a romantikus nemzeti felbuzdulásból hamisított „ősi cseh eposzok” nagy hatással voltak a cseh nemzeti megújulásra. Masaryknak nem kis szerepe volt a hamisítás leleplezésében, amiért is össznemzeti felháborodás robbant ki ellene. E kiállásával kialakult tekintélye a nemzetközi tudományos fórumokon, hiszen a nemzetközi tudományos világ élénken reagált a történetekre.

A másik esemény a tizsaeszlárihoz hasonló, 1899-ben történt ún. polnai vérvádban játszott szerepe. A századvégi antiszemita hecckampány a cseh tartományokban is fellelhető, s a Polna városkában rötént „rituálisnak” beállított gyilkosság hatására (a vádlott Leopold Hilsner) szinte egész Csehországban pogromhangulat alakult ki. Masaryk e kérdésben is szembeszállt a közvéleménnyel, amiért szinte az egész cseh sajtó gátlástalanul támadta őt. Kétségtelen, az európai – és tengerentúli – közvélemény Masarykot tekintette az igazsághoz ragaszkodó tudósnak, a humanizmus megtestesítőjének, neve világszerte ismertté vált. Nem véletlenül mondotta egyik beszédében később, már elnökként: „A Hilsneriada meghozta gyümölcseit.”

Harmadikként a Birodalmi Tanácsban végzett tevékenységét kell megemlíteni. Erre az időre (1907) már nemcsak a szlovákok, hanem a Balkán felé is érdeklődéssel fordult. Bejárta Boszniát-Hercegovinát, kapcsolatokat teremtett horvát, szlovén, szerb politikusokkal, tudósokkal, s a Birodalmi Tanácsban számtalan esetben karolta fel ügyüket. Még is két olyan per volt, amely nevét ismét „megforgatta” külföldön, elismerést váltva ki francia és angolszász politikai körökben. Az egyik az ún. zágrábi per volt 1909-ben. (Lényege: ötvenhárom horvátot állítottak bíróság elé hazaárulás vádjával; Masaryk úgy látta, hogy koncepció s perről van szó, a Birodalmi Tanács elé vitte az ügyet, s elére az ítéletek megsemmisítését.) A másik az ún. Friedjung-ügy volt. Friedjung osztrák történész dokumentumokat hozott nyilvánosságra, amelyben osztrákellenes szerbiai „üzemelket leplezett le”. Masaryk bizonyítékokat szerzett arra, hogy ezek hamisítványok, sőt hogy mögöttük a külügyminiszter és a belgrádi osztrák nagykövet áll: amit aztán a sajtóban is, a Birodalmi Tanácsban is nyilvánosságra hozott. Az akkor már éleződő nemzetközi, különösen balkáni helyzetben az esemény élénk nemzetközi visszhangot váltott ki, Masarykra nézve pozitív előjellel. Külpolitikai vonatkozásban a Birodalmi Tanácsban is a Monarchia külpolitikai orientációjának megváltoztatásáért szállt sikra, a német helyett a francia-angol orientációért, tulajdonképpen a Németországgal kötött szövetség felbontásáért. Az a Masaryk, aki a háború kirobbanásáig bizonyos föltételekkel a Monarchia fenntartásának volt híve, egyik napról a másikra a Monarchia szétrobbantását tűzte ki célul. Érthető: a cseh nemzet létét fenyegető veszélyt a németységben, illetve a Német Birodalomban látta; e lét megőrzése zálogának tekintette a Monarchiát. Amikor azonban alaposan felmérte, hogy a Monarchia gazdasági, belpolitikai, katonai felkészültsége elégtelen lesz a háborúra, a német erőfölénytől tartva megváltoztatta álláspontját. Ugyanakkor felmérve a két szemben álló tábor erejét, tartalékait, lehetőségeit – bizonyos volt Németország verségében, meggyengülésében. Ebben az esetben nincs már szükség a Monarchiára.

Nem részletezem a 64-68 éves Masaryk hihetetlen energiájú tevékenységét, utazásait Londontól Péterváron és Moszkván át Tokióig, Rómától Washingtonig. Mindenesetre kiváló diplomáciai érzékről tett tanúbizonyságot, és nem kevésbé kiváló propagandistának bizonyult. Százszámra tartott előadásokat, írt cikkeket és tárgyalt személyesen politikusokkal, újságírókkal, tudósokkal, igyekezvén meggyőzni őket céljai helyességéről. Seton-Watson írta róla – némi túlzással -: „... nincs még egy hasonló felelősségű államférfi Európában, aki olyan széleskörűen és világosan meghatározta volna az általános politikát, nemcsak a sehet, hanem az európaiat is.” De Jászi Oszkárt is idézhetnénk (bár ő is túloz): „Wilson elnök politikájára, ezen politika irányelveire, sőt a részletekre talán senki sem volt akkora befolyása, mint Masaryknak...”

Bármilyen meghökkentő is a későbbiek ismeretében: ő vetette fel, hogy a kisebbségi kérdés ne legyen belügy, hanem nemzetközi garanciák, kisebbségvédelmi szerződések szükségesek, valamint egy nemzetközi döntőbíró felállítása.

Milyen elképzeléseket vázolt fel Masaryk? 1915 májusában Londonban fogalmazta meg nézeteit Independent Bohemia (A független Csehország) címen Edward Grey angol külügyminiszter számára, Seton-Watson közreműködésével. Ezen elképzeléseket a Kings College-ban, annak tanáráként tartott előadássorozatában is kifejtette, s publikálta. E munkájában egy egész közép- és délkelet-európai rendezési tervet dolgozott ki. A következőket írta: „A lengyelek, a szerbek és horvát, a délszlávok és csehek természetes ellenségei a németeknek (...) megszilárdítani ezeket a kis nemzeteket az egyedüli helyes húzás Poroszország ellen. A szabad Lengyelország, Csehország és Szerb-Horvátország lennének az ütközőállamok, amelyek szervezete megkönnyítené egy magyar állanak, nagy-Romániának, Bulgáriának, Görögországnak és más kis nemzeteknek a ketletkezését...” Ami ebben vonzó volt az antanthatalmak számára, az, hogy a kisállamok sávja elzárta volna Németországot Kelet-Európától, a Balkántól és Közel-Kelettől.

A független Csehország a történelmi tartományból (Szent Vencel Koronájának országaiból: Csehország, Morvaország, Szilézia) és az észak-magyarországi szlováklakta területekből (Pozsonytól Ungvárig) állama.

Korábbi elveinek megfelelően következetesen csehszlovák nemzetről beszélt mondván: „A szlovákok – csehek.” A fenti területi-állami rendezés gondolatához tartozott a Csehszlovákiát és a „Szerb-Horvátországot” összkötő nyugat-magyarországi korridor igénye.

E korridor magában foglalta volna az 1918 előtti nyugati határ mellett Moson, Sopron, Vas és Zala megyét (benne Magyaróvárt, Kismartont, Sopront, Kőszeget, Sárvárt, Szentgotthárdot, Szombathelyt, Zalegerszeget, Tapolcát, Keszthelyt, Nagykanizsát – és a Balaton északi felét). Indoklásául részben katonai szempontokra hivatkozott, részben e területek nemzetiségi összetételére (a lakosság zöme itt szerinte német, továbbá horvát, szerb, szlován volt; vagyis nem magyar.). Nem csekély vádakkal illette a magyarságot: brutálisan magyarosítanak, úgy bánnak a szerbekkel-horvátokkal, mint a hunok; a Szerémség Magyarországra hurcolt lakói tömegesen pusztulnak el stb.

Eduard Benes még ennél is messzebb ment ("Détruisez l'Autriche-Hongrie!" Zúzzátok szét Ausztria-Magyországot!). Benes 1915 szeptemberében emigrált s Masaryk legfontosabb munkatársa lett. Párizsban Ernest Denis francia történész segítette, s a Sorbonne-on tartott előadássorozatát jelentette meg 1916-ban a fenti címmel. E munkájában Benes is felvázolja – a Masarykhoz hasonló – rendezési tervét, amelyben a korridor nála a Lajta-hegységtől Győrig terjedne. (Indoklása is érdekes: nyugati és déli szálavokat egykor a magyarok szakították szét a korridorról – jóvátételként is – újra össze kell kötni őket.) Írásaiból szinte süt a németesség, főként pedig a magyarság iránti gyűlölet.

Néhány idézet Benestől: ez a nép „... elnyomott szerepét az elnyomóévá változtatta, mégpedig a legbrutálisabb és legbecstelenebb módon”; „... a szlovákok, a szerbek-horvátok és románok hóhérja”; „... méginkább utálat tárgyai a szlávok körében, mint a németek”; „őket terheli a felelősség a most kirobbant háborúért... Tisza hangja volt a meghatározó”. Kár tovább idézni e hamisításokat. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy Franciaországban senki sem utasította vissza a nézeteit.

Milyan Rastislav Stefanik képviselte a szlovákságot Masaryk és Benes mellett, a Franciaországban élő, francia állampolgárságú csillagász, repülő, aki kitűnő francia kapcsolatokkal rendelkezett.

Ami a szervezeteiket illeti: a tucatnyi amerikai, angliai, franciaországi, olaszországi, svájci stb. egyesület mellett ténylegesen fontos: a Masaryk támogatásával Párizsban létrejött Külföldi Cseh Komité, amely egyesítve valamennyi külföldi szervezetet, 1915 novemberében adta ki az önálló cseh-szlovák államot követelő manifesztumát; 1916 májusában Masaryk átszervezte: Cseh Nemzeti Tanácsá, elnöke ő lett, főtitkára Benes, tagja pedig többek között Stefanik is a szövetséges fővárosokban ún. sajtóirodákat létesítettek és számos sajtóorgánumot adtak ki. A szervezet később vette fel a Csehszlovák Nemzeti Tanács nevet, s aztán már ezt a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot ismerte el elsőként Franciaország 1918 májusában szövetséges kormányának (majd a többi hatalom is).

Masarykék szívós munkával nyerték meg számos politikus, közéleti személyiség támogatását: az említett Grey angol külügyminisztert és Leon Blumét már az első időkben. Legfontosabb támogatóik Seton-Watson skót történész (Scotus Victor), H.W. Steed, a The Times külpolitikai szerkesztője; Párizsban a már említett E. Denis professzor (bohémista) stb., stb.

Nagyon lényeges momentum tevékenységükben a cseh-szlovák hadsereg szervezésére irányuló törekvés és részvétel a harcokban az antant oldalán. Masaryk így írt erről 1915-ben: „... sem a szövetségeseink, sem Bécs nem hallgathat rólunk, ha lesz katonásunk... határozott harc nélkül – beleértve a katonait is – senkitől nem kapunk semmit.” Nagy energiát fektettek ennek szervezésébe – különösen Stefanik –, s nem eredménytelenül. Oroszországban – ez közismert – nagylétszámú sereget szerveztek (1918 elejére elérte a 60-80 ezer főt), amely a bolsevizmus ellen jeleskedett. Több egység valóban harcolt a francia-német fronton, s éppen e téren következett be az „áttörés” elismerésük útján, amikor Poincaré, Clemenceau és Pichon 1917 decemberében aláírta a már augusztusban elkészült dekrétumot, melyben elismerik a csehszlovák hadsereget harcoló félnek, s amely hadsereg politikai irányításának joga a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot illette meg.

Számos kérdéstről nincs terünk írni. E néhány oldalon csak rövid vázlatot adhattunk arról az idehaza kevésbé ismert tevékenységről, amelynek jelentősége és fontossága ennél sokkal többet érdemelne.

Nem azt akarjuk mondani, hogy a román, a délszláv és főként a cseh emigrációk, különösen Masaryk és Benes alakították így a történelem menetét, tudjuk: nem a farkok csó-

válja a kutyát. De ők voltak, akik fel tudták mérni az erőviszonyokat, az erők várható mozgását és alakulását, a szóba jöhetőek közül ki tudták válsztani a legvalószínűbb alternatívát – s képesek voltak ehhez igazítani elképzeléseiket. Illetve: nemzeti törekvéseiket úgy ágyazták be egy európai koncepció keretébe, hogy azok összhangban voltak az antant mindenkorai célkitűzéseivel, és időnként befolyásolni is tudták az események menetét.

A Népszövetség kisebbségvédelmi rendszere

Az első világháborút követő változások valóban alaposan átrendezték Európa, mindegyik Közép- és Délkelet-Európa térképét. Összeomlott az orosz birodalom, visszanyerte függetlenségét Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia; a győztes nagyhatalmak felszámolták az Osztrák-Magyar Monarchiát; ennek területéből jött létre a Csehszlovák Köztársaság; Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Dalmácia, a Vajdaság és a fél Bánát Szerbia vezetésével megalakította a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot; Románia megkapta Erdélyt és a Partiumot, Bánát másik felét, Dél-Dobrudzsát és Beszarábiát. Lengyelország is függetlenné vált. Lényegében a balti államokat és Finnországot kivéve a többi új vagy megnagyobbodott állam az Osztrák-Magyar Monarchia területéből részesedett.

A párizsi békekonferencia a rendezés alapelveként a nemzetek önrendelkezési jogát fogadta el – Wilson javaslatára. Az elv azonban csak részben érvényesült: csupán a győztesek vagy a győztesek által kijelölt nemzetek (csehek, szlovákok, déli szlávok, románok), nemzetiségek esetében tették lehetővé, az ún. vesztesek, mindegyik a magyarok és a szudétánémetek számára nem. A másik probléma, hogy a határokat nem az etnikai elvek, hanem gazdasági, stratégiai-hatalmi érdekek és a tűz mellett ülők étvágya szerint – ha némi korlátozással is – határozták meg. (Az étvágy jellemzésére: a cseh politikusok igényt tartottak volna még Vác-Miskolc-Tokaj vonaláig a mai Észak-Magyarországra, Észak-Ausztriára a Duna vonaláig, valamint a Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal közös határra a Dunántúlon, az ún. korridorra; a szerbek Baranya megyére tartottak igényt (benne Péccsel, a mecseki szénmedencével, Bajával, Moháccsal).

Az új, vagy megnagyobbodott államok ugyan nemzeti államoknak deklarálták magukat, de nem voltak azok. Mindegyikhez jelentős számú és arányú nemzeti-etnikai kisebbség tartozott. Lengyelországban a 20 millió lengyel mellett 5 millió ukrán-belorusz-orosz, 3,3 millió zsidó, egymillió német élt (meg litván stb.) vagyis a lakosság egyharmada nem lengyel; Csehszlovákiában a 7 millió cseh, 2 millió szlovák mellett a 3 millió német, kb. 800 ezer magyar, 500 ezer ruszin és mások (lengyelek, zsidók, cigányok) – szintén a lakosság egyharmada; a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban a 6,5 millió szerb, 2,5 millió horvát, az 1,1 millió szlován mellett közel 3 millió a magyar, a német, az albán, a muzulmán, a román, a szlovák, a macedón kisebbség együttes lélekszáma, mintegy 25%; nem beszélve arról, hogy az ún. uralkodó nemzet sem egy, hanem három (Csehszlovákiában kettő). De Romániában is több mint négymillió a magyarok, németek, ukránok, bolgárok, zsidók, cigányok stb. száma, ami több mint 20%.

A lényeg: a soknemzetiségű birodalom helyén nyolc új állam alakult, kettő jelentősen megnagyobbodott. S mindegyik esetben jelentős számú, arányú kisebbség került határai közé. Két soknemzetiségű állam helyett tucatnyi többnemzetiségű állam keletkezett, miáltal a konfliktusveszély is a többszörösére növekedett, amit az eltelt hetven év is igazolt.

A győztes nagyhatalmak már a határtárgyalások során – látva a kisállamok hatalmas étvágyát – ráébredtek, hogy súlyos problémák keletkezhetnek, éppen nemzetiségi-kisebbségi vonatkozásokban, s hogy aligha lehet a rendezést jónak nevezni. A konfliktusok megelőzése érdekében dolgozták ki a kisebbségvédelmi rendszert, és helyezték az egész problémakört a Népszövetség felügyelete alá.

A nemzetközi kisebbségvédelemnek már a 16-17. században (vallási kisebbségek védelme) is voltak előzményei, de fontosabb a Bécsi Kongresszusnak (1815) a lengyelek autonómiájára vonatkozó határozata, valamint az 1878. évi Berliini Kongresszus, ahol a balkáni államokat kötelezték kisebbségvédelemre.

A kisebbségek védelméről szóló kötelezettségeket a vesztes országok esetében – Ausztria, Bulgária, Magyarország, Törökország – a békeszerződésbe iktatták; az új és

megnagyobbodott országokkal (Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) külön szerződést kötöttek. A Népszövetségbe való felvételkor kisebbségvédelmi deklarációt kellett kiadni, amely ugyanolyan erejű kötelezettség volt, mint az említett szerződés (Albánia, Észtország, Lettország, Litvánia, Irak).

Ezek a szerződések alaptörvények voltak, az egyes országok ezekkel ellentétes, ütköző törvényt nem alkothattak, meglévők közül az ilyeneket pedig módosítani vagy törölni kellett.

A szerződések egyforma alapelveket és követelményeket egyes országok esetében pedig speciális előírásokat is tartalmaztak. A mindegyikben fellelhető előírások: jogi az élet és a szabadság védelmére; az állampolgárság megszerzésének joga; a törvény előtti egyenlőség; az anyanyelv szabad használata a magán-, az üzleti és a közéletben, továbbá a bíróságokon; különböző intézmények, iskolák alapítása és fenntartása saját költségükön; anyanyelvi elemi iskoláztatás; méltányos rész a közvagyonból. E cikkelyek nemzetközi érdekű kötelezettségek, a Nemzetek Szövetségének védelme alatt álltak, azokat megváltoztatni csak a Tanács többségének hozzájárulásával lehetett, ha vita merült volna fel egy-egy adott ország és a Tanács bármely tagja között, abban a Nemzetközi Állandó Bizottság hozott kötelező érvényű döntést.

Az egyes országokat érintő különleges kitételek: Lengyelország köteles biztosítani a zsidó hitközségek autonómiáját a zsidó iskolákat illető közalapok elosztásában; a szombat zavartalanságát. Csehszlovákiának területi autonómiát kellett biztosítania Kárpátaljának: tartománygyűléssel, törvényalkotási joggal, saját közigazgatással (saját tisztviselőkkel), kormányzóval, és arányos képvisellel a prágai parlamentben. Románia köteles iskolai és vallási ügyekben autonómiát biztosítani a székelyeknek és a szászoknak; el kellett ismernie a zsidók állampolgárságát (ez azért szerepelt a kitételek között, mert az 1878-as Berliini Kongresszus egyszer már kötelezte erre Romániát, de akkor ezt nem teljesítették). A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság köteles volt biztosítani a muzulmán kisebbség vallási jogait, vallási helyeinek, intézményeinek, szokásainak védelmét. Görögország a pindoszi vlahok vallási, oktatási és jóléti autonómiáját garantálta.

Hogyan érvényesítette a Népszövetség a nemes szándékot, hogyan gondoskodott ezek betartásáról? Mert mondani sem kell, az illetékes államok nem sokat tettek – sem Lengyelország, sem Csehszlovákia, sem Románia, sem Jugoszlávia – a szerződési kötelezettségek végrehajtásáért. Mindent elkövettek, hogy a kisebbségi problémákat belüggé degradálják.

A kisebbségvédelmi eljárás

Mint említettük, a kisebbségvédelem nemzetközi érdek és kötelesség volt. A Népszövetség Tanácsának minden tagja jogosult volt ellenőrizni annak betartását és felhívni a figyelmet a jogsértésekre, s eljárást indíthatott az orvoslás érdekében. Fontos tudni: maguk a kisebbségek nem számítottak nemzetközi jogalanyoknak, ők nem indíthattak pert, csak panaszt nyújthattak be, s nevükben csak a Tanács tagja léphetett fel, és indíthatta meg az eljárást. A Tanács négy állandó tagja – Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán, miután az USA nem lett tagja a Népszövetségnek – később Németországgal (1926) és Szovjetunióval (1934) hatra bővült, majd Németország és Japán kilépésével (1935) újra négytagúra csökkent; melléjük a Közgyűlés időnként négy tagot választott.

Nem sok értelme van a benyújtott panaszok sorsának követésének, olyan bonyolult eljárásrendszert dolgoztak ki, s végül is elsősorban hatalmi-politikai érdekek határozták meg azok sorsát.

Am mégis: az a puszta tény, hogy egy kisebbség fórumot talált, ahová panaszával fordulhatott; az a tény, hogy sokszor akadt tanácsstag, aki támogatta a kisebbségi panaszt (s ez egy másik állam érdeklődését jelentette); hogy a panaszok nemzetközi nyilvánosságot kaptak, nemzetközi fórumokon tárgyaltak róluk, a kisebbségeket kisebb-nagyobb mértékben sanyargató államokat, ha nem is elgondolkodásra és megtérésre, de mindenképpen óvatosságra készítette. E védelmi rendszert, minden gyengesége ellenére pozitívan kell értékelnünk, különösen akkor, ha a második világháború utáni, kisebbségeket sújtó kegyetlenségekre, üldözésekre, jogfosztásokra, a Versailles-inél rosszabb párizsi szerződésekre vagy napjaink nacionalista dühöngéseire gondolunk.